

Бүгү чурттарның, пролетарийлери, каттыжыңар!

YENI SUY

РСФСР-нің Компартиясының
Тыва республика комитетинин,
Тыва АССР-нің Дээди
Советинин болгаш Министрлер
Чөвүлелинин органы

1990 чыл
август
30
четверг
№ 198 (14398)
1925 чылда
гадсадкеттиги
Өртүз 3 көр.

Хүннүң чугула айтыры

ПАРТОРГАНИЗАЦИЯЛАРНЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ СОРУЛГАЛАРЫ

РСФСР-нің Компартиясының Тыва республика комитетинин ээчеглик пленуму чоокта чаа болуп эрткини билдир болгаш силер.

СЭКП-нің XXVIII съездинин шиттирлерин ботландыр талазы-биле бирги ээчеглик пропагандач болгаш организастыг хемчеглерини планнын база партиа организацияларының аякыл-херектерини программазын ажыдап кылдыр сүмелерин дугайында айтырыгы пленумга чугаашкан.

Республика комитетинин бюрозу, партиа хоорому, райкомнар, партиа эге организациялары СЭКП-нің XXVIII съездинин шиттирлерин пропагандалаар болгаш ботландыр талазы-биле идеялык ажылдар партиа организацияларынга, күш-ажылы коллективтерге, чоңун чурттап турар черини сайы-биле чорударын, партиа комитеттеринин, партиа эге организацияларының ажыл-чорудулгазын программазын август-сентябрь айларын дугайында ботту коммунистерни идеялык кырыяжылгы-биле ажыдап кылдырын пленумун хүлээп алган доктаалында айтыкан. Ол ышка СЭКП-нің XXVIII съездинин материалларын пропагандалаар хемчеглерини планын, улуг шуулганны шиттирлерин ботландыр талазы-биле партиа организацияларының аякыл-херектерини программазын ажыдап кылдыр сүмелерин пленум хүлээп алган.

РСФСР-нің Компартиясының Тыва республика комитетинин ээчеглик пленумунун материалдарын — пленумун киржикчилерини саналарын, Г. Ч. Ширининин түнел чугаанын, СЭКП-нің XXVIII съездинин шиттирлерин ботландыр талазы-биле партиа организацияларының аякыл-херектерини программазын ажыдап кылдыр сүмелерин республика солундарында парлаан. Ук документтерде СЭКП-нің XXVIII съездинин материалларын пропагандалаар, оң шиттирлерин күөсүдир талазы-биле партиа организацияларының ээчеглик соругаларын, чүң кылырын тодаргай айткан.

Съездинин шиттирлерин пропагандалаар организастыг хемчеглерини планында съездинин документиерин, хамыктык мурнууда СЭКП ТК-ның Полититиг илелени, съездинин Резолюцияларын, «Гуманит демократтыг социализмге» ден Программын меделелди, СЭКП-нің Уставын тайыбдырлар пропагандалаарыча партиа организацияларының игизегейни угадыларган. Ону боттандырларда съездинин делеттары, РСФСР-нің Компартиясының Тыва республика комитетинин база бюро кижини керге-биле партиа организацияларынга, күш-ажылы коллективтерге, чоңун чурттап турар черлеринге ужуражык-талары организастар. Пропаганда ажылды чорударыга партиа совет уадртукчуларын, пропагандистерин, агитаторларын, бүгү активти калоба-биле хаара тудары көрдүген.

Национал айтырыг талазы-биле съездинин Резолюция күөсүдиринге улуг игизегей салдыган, ылангыя бо чылдын июль 24-те болган СЭКП обкомунун бюрозунун доктаалыга дүүштур националлар аразында харыл-ааалары экижидеринге угадан тайыбдыр болган организастыг ажылды күөсүдирлерин партиа организацияларында дааскан. Партиа Кызыл хоорому, райкомнар, парткомнар СЭКП-нің XXVIII съездинин материалларын пропагандалаар, съездинин шиттирлерин күөсүдир, националлар аразында харыл-ааалары экижидер дээш ажылчы чоңун ортузунда доктаамал ажыдап турар. Ылаңгыя партиа Эрзин, Өвүр, Монгун-Тайга, Бай-Тайга, Тес-Хем райкомнары болгаш өскелер-даа бо хемчеглерин ээчеглик илекейлик ботландыр турар. Бо херекти съездинин негеделеринге дүүштур чорудары партиа организацияларындан негеттинип турар.

СЭКП-нің XXVIII съездинин шиттирлерин ботландыр талазы-биле бирги ээчеглик пропагандач болгаш организастыг хемчеглерини планында партиа организацияларынын ролон, ажылдын денелни бедидеринче, сонгудалыг партиа оргнариянын кижигунеринин, бүгү партиа активтин, бүгү коммунистерини ажыл-чорудулгазын идеялык хемчеглерини планын Уставыга дүүштур август-сентябрь айларда тодарайтын айтыкан. Ам болур отык-сонгудалыг партиа хуралдарыга болгаш конференцияларыга СЭКП-нің чаа Уставыны, Программын меделелдин болгаш съездинин өске-даа шиттирлерин негеделерини өзүгаар партиа организацияларынын, партиа комитеттеринин партиа-организастыг, кадр, идеялоттуг, организастыг аякыларын эде тургузарыны углаган тодаргай угадышканын ажыдап кылдырын, СЭКП-нің хүрээленни быжыгаар дээш доктаамал ажылды киргирген. Партиа организациялары, партиа комитеттерини пленумунга хүлээп алган съездинин шиттирлерин ботландыр талазы-биле бирги ээчеглик пропагандач болгаш организастыг хемчеглерини планында айткан чүдүлерин ботландыр дээштинде ажылды доктаамал чорудар хүлээгеллик, оң күөсүдирини хүналдазын үс-үелеп чугаалажып турары ажыкты.

Амгы үеде партиа организацияларынын, партиа комитеттеринин ээчеглик соругаларын бирээни болза, СЭКП-нің XXVIII съездинин шиттирлерин ботландыр талазы-биле партиа организацияларынын ажыл-херектерини программазын ажыдап кылдыр болуп турар. Ону канчаа тургузарынын сүмелерин солдурнарда парлаан, оон көрүп ай, ажылдап, чогадыкчы өзү-биле эде көрүп болур. СЭКП-нің XXVIII съездинин, РСФСР-нің Компартиясынын Тургузукчу съездинин шиттирлерин амдыралга ботландырары-биле партиа организациязын бүрүү ажыл-херектерини тодаргай программазын ажыдап кылдыр ужурут. Съездинин хүлээп алган документиерин негеделеринге дүүштур, социал-экономика, угаан-бодал-культура хөгжүдүзүни айтырыктын шиттирлеринге дээштинде салдар чедирерини оруктарын болгаш аргаларын дилеп тыварын, ону канчаа күөсүдирин тодаргай айтты алдыр.

Ажыдап кылдыр программага партианын иштин амдыралыг, партиа организацияларынын партиа-организастыг, идеология, кадрлар-биле ажылдын съезди хүлээп алган Программын меделелини база СЭКП-нің чаа Уставына үндешкен эде тургузар апар. Партиянын хүрээленни быжыгаарынын, партианын адиктык зынозууну массаларга салдарын күөсүдиреринин, ажылдын агы, тарачынын, интеллекция-биле харыл-аааларын күөсүдиреринин, партианын иштин амдыралын демократтык азын, националлар аразында харыл-аааларын экижидеринин, коммунистерни аталдарын, башкылары ролон кодурунун болгаш өске-даа чугула айтырыгыны партиа организацияларынын програмжаларына киреэ чоктур. Доктузу-биле чугаалаарга, Советтерин, профайляларын, комсомолду болгаш өске-даа хей-ниги организациялар-биле партиа организацияларынын кады кылыр болгаш шиттирлер ужурут дүүштур, бүгү айтырыгыны орта киргире, ону ботландырарыны оруктарын тодаргай айтты болгаш күөсүдир ужурут.

Партиянын XXIII республика конференциязын 1990 чылдын октябрь 26-27 хүндеринде чылдырлар дугайында доктаалды пленум хүлээп алган. Ол болза бистин республиканын партиа организациязынын амдыралында улуг болушкун. Ычангаш партиа организацияларына, партиа комитеттеринге отык-сонгудалыг хуралдарын болгаш конференцияларын организастыг база эде тургустунушкунун негеделеринге дүүштур чогуур денелге эрттирер чугула болуп турар. Ындыг болганда анаа бетлекелдерин хынамчалыг чорудары партиа комитеттеринин, партиа организацияларынын хүн бүрү сагыш салыр айтырымын бирээни болуп, партиа ажылды эде тургузары, чартырын, четпестерин эдиш алыры оон улду-биле хамааржыр.

РСФСР-нің Компартиясының Тыва республика комитетинин пленуму партиа организацияларынын чооку үеде шиттирлер ужурут ээчеглик соругаларын тодаргай айткан, ычангаш ону ботландыр дээш ажылдаары — хүннүң чугула айтыры.

YENI SUY MEDAALER SUDALY DUUN

ЧАРЫШ ТИЛЕКЧИЛЕРИ

Мал чөмүш бетлекелинин талазы-биле соөдту 10 хонукта (август 19-тан 29-ка чедир) чарыштын түнелни Бармын-Хемчиктин агролеттүр комитетинде үндүргөн.

Ол ажыл районда интени-биле сокум темпинг чоруп турарын барымдалааш, кайы-даа сохостотрга шарладыг черин тывыспазын шиттирлээ.

Витаминин суген далганы бетлекеринге «Шекпэр» сохостотан Дадар-оол Сарыгаарга удуртка эвенго бирги черин тывыскан. Ол эвенго 35 тоннаны бетлекээ.

Суген бетлекелинин талазы-биле бирги черин «Бармын» сохостот Хулер-оол Хертик эвенгозу он хонукта 200 тоннаны бетлекээ.

«Хемчик» сохостот Амыр Кара-Салдың эвенгозу 102 тоннаны бетлекээ, ийги черге үгөн.

Хол каддыр-биле суген кезип турарлардан «Хемчик» сохостот Эрес Саяның болуу он хонукта 25 тоннаны кезип сараттааш, тилекчи болган.

Александр ХЕРТЕК.

АБЪТТАНЫПКАН

Хостуг үрүш талазы-биле республиканын шилдик командиы Сибирь болгаш Ыракы Чөөн чүк уаустарынын зона маргылаагыне дүүш айтканышкан. Анаа интениген эшпырак мөгелер Россия Федерациязын бирги чери дээш маргылаагы уламчылар.

Тыва АССР-нің шилдик командазынын составы мурнунда чылдарга дендегел, күөсүдир, Аар дененин мөгелери Маалыр Монгуш, Геннадий Монгуш спортчу мергежилди өске край, область, автономит республиалардан келген мөгелер-биле шенежер, Оюбиле кадды Благоवेशенские чорупкан мөгелерин сези — СССР-нин спорт мастерлерин.

Шилдик командиы маргылаага республиканын хостуг үрүш тренери, ССР-нің алдарлыг спорт мастери Александр Доржу бетлекээ. Ол мөгелери-биле кадды хей ча аттарын илердир бо улуг маргылаага киржин чеде берген.

БӨГҮН

СОВХОЗТАР АЙЫ-БИЛЕ

Партия Улуг-Хем райкомунун организастааны районун партиа эге база дех организацияларының секретарыларынын, оларнын орлаачыларынын семинары совхозтар айы-биле уламчылар.

Бөгүн «Ан-Туруга» мыдыг семинарны эрттирер. Анаа партиа районунун харыл-ааалыг амдылалары А. Серен биле Д. Ооржак СЭКП-нің XXVIII съездинин Программын меделелини база СЭКП-нің чаа Уставын чылганнарга танкыштырар. Семинарга анык коммунистерин, ол ышка партиага чак кирер дээш бетлекелити турарын база чалал олурдуштур турар.

Шаг мындыг семинар мурнунда «Күш-ажылыг хостугу», «УТКА 25 чылы», «Ак-Тал», «Найрал», Түлүш Кеңил-оол аттыг совхозтарга база эркен.

Светлана МОН.

ДААРТА

ОРТА ЧУГААЛАЖЫР

Суг-Бажы ортумак школазынын башкылары даарта өөреникчилер-биле ужуражыр. Бо чылды ортумак школа бежен харлаар. Юбилейлик чылда өөредилге-кижизилде ажылды чаа денелге көдүрерин, интернационалды кижизилдеген күөсүдирерин орта чугаалажыр.

Үр чыл ажылдаан башкылар Александр Түлүшова Монгуш, Чечек Александровна Монгул-оол олар-биле кадды анык спецнаистер бо школада ажылдап турар. Оларын аразында орус аыл башкылары Ольга Савельева, Валчурбай, ол-ла школан доокумузу Елена Фнер-ооловна Монгуш олар бар. Чаа өөредилге чылды-биле!

Эни бетлекедик, өскүр чогаалчыларын идеология ажылдары ажылаарын көрдү кизи. Чоң артыкчыг киирл, оларын сезни хонуну биле, билчигелде кийгирил, херэжон чогаалчылар чер-чөг ужуражыкыны партиа организастап турар. В. Чоолу литература-хогум салонун ассоциация иштинге ажыдаарына саладалаң. Чогаалчы эштери-биле кадды артистер, шеверлер чоруп тургаш, уран чүкү күөсү-биле чарыш бодаларын сепкилерге тарылар. «Ылаңгыя» интелекцини чүлүңү-биле амдылаларын чогаалчыларын хаара тудуп болурун К. Д. Вудун-оол меделелээ.

Дээди Советтин комиссия даргазы Э. В. Сат черле интени-биле херэжеп кижинин амдырал байдалын экиги. Дери негеттинип турарын чугаалаан. Онда бөлүккө чогаалчы херэженерини харыл-аааларын айтканы.

Чогаалчыларга болдулар-аа аргалы-биле дузаалаарын, чогаалчыны хостуг хүнү үндүрүп берин, агы орар черин тускайлап, телефону сады бээрин санадалаң. Парлаалга херэженер амдыралын ханызы-биле чырдылар болза эки. Ылаңгыя бот-херэженер айтырыгы чиди. Бо бүгү айтырыларын эки билдир, чоңа чедирер, хей-интениги санал-оноалыг хевирлээр улус — херэжон чогаалчылар.

Министрлер Чөвүлели чогаалчылар эилелдер, ассоциациялар дугайында тусна доктаал бетлекел турар, хамык шиттирлерге чогуур амдылаларны орта кижирини сүмелээ. Чогуум ном үндүрер черин директору М. Хоомушунун чугаазында чогаалдар парлаарына сонуурал ында-ла көзүлдөн.

Ужуражыкынын түнелдинде Ч. Д. В. Ондар чаа организастыг дузааларын хемчеглерин алдыр талазы-биле даалаларын берип, чогаалдар парлаарыга деткимче көргүзерин меделелээ. Бакы-балгалат айтырыл шиттирлээрде, ол кижини таланттыг үелеп тургаш, оларга мангыт хамаарлыга үндешкен көре эки. Дээди Советтин комиссиялары ону кичээнгейле алыры ол сүмелээ. Националлар аразында чогумчалыг байдалды тургузарында, чоңа шыны чедиреринге, амдылалды эки талаарын чырдыларга, чоңуң чоруту болдыларын херэжон чогаалчылар үдүң кирер дээрзинге ол бугүдери илереткен. Оларын номнары парлаарына кичээнгей салыр. Херэжон чогаалчыларын идеялык деткил, оларны хей-инти акылычы хаара тударын Ч. Д. В. Ондар онаалап айткан.

Артык ХОВАЛЫГ.

ЧОГААДЫКЧЫ ХЕРЭЖЕНЧЕ КИЧЭЭНГЕЙ

ХЕРЭЖЕНЕРНИН ЧОГААДЫЛГАЗЫН, ЭГЕЛЭШКИНИН ДЕТКИИР

Интелект үелели оң херэжон кижиге хамаарлыг казында өөр-бүле черде үндешкен. Өг-дүлө оудун кышыкчызы не кижиге тургал азыраарыга, бугуручулук ажыдаарыга эки байдалдар тургустуумаа эки байдалдан ийги ийи дакыр төлээр дээш дег, интелект чогуум чоң чүдүдөр он тыштыр. Ич кижинин аны-толу, өг-бүдөн дээш сагышыраалын ким даа херэжон ич отуп шыдаас. Ичине үрээ, булун чорук чокта чурттап шыдаас. Оң кадында үенин аар чүгү; бараан сараан ховартааны, амдыралдык аартааны база херэжон эшпиреже чүдүрдүгөн. Экономика бөгөдөшкенинде үгөн аякы чок чоук кем-херек үгелдешкенин эсеринге чедирин турар. Мындай байдалдар не кижинин хей чүдүдөр хамааржыр. Уругларын холга ал, төлөпкө кылдыр кижизилдери, кижилер аразында чоңут хамаарлыгыны быжыгалаары эриг баарды не кижинин киженишиктерин негээр.

Херэжон икинчи хостуг үелен чоңуң эвенго артар. Түнек үелерде олар чогаал бижирер аргалы болуп турар. Оларын баштайгы номнарын үенде бетлекеп парлаарыны сагыш салбайт, кижигине бетлекерини турганын түнелдинде, СССР-нің Чогаалчылар эвилдинин кижигуну чүлү херэжон ийни бар болуп турар. Оларын номнарын номчукчу, же оруу узан. Дыка хей тыла авторларын оулдурутуп чүшү С. Козлованын чоку чыл иштинде харын чок чыккан. Шынар талазы-биле аяк бээр хире чүдөш чоңаа болза, чамдык эр чогаалчылар көстүп-кедим бе-де дээш, улай-улай номнарын үндүрүп ап турар. Хурал-суглаага-даа оларын алдыр, херэжончер чогаалын тоок-саваа, билнесвес хамаарлыгалардан чайлар чугула.

Херэжон үенин херэжон ийни номчукчулар оңи чүлээп ап турар. Канды-бир редакторун сепкиленге кирер кирбеш-биле чогаалдык салым-чолун шиттирлээр чин ону чоңун үнелели-биле көрүп хей ийни саналадырыга демделген турган. Херэжон ийни чогаалдарын өөршикчилер, студенттер кылдыраштарда чаа бижил алган чорурун Э. Цалогова меделелээ. Чогаал бижирлерге таарымчалык байдалдарын тургуспаада, үр-түнелдик амдылалары берге. Кызыл хоорада 13 ийни инти чурттага банкынарда, чаргыс өрөз тар банкынарда чурттан турар. Чүгү чогаалчылар эвес, артистер, композиторлар берге байдалларда. Чамдык чиктерини алап тургаш, бо айтырыга дуза-кадары С. Козлова дилээн. Композитор, шулуңун, күөсүдир эки. А. Номукал удуэ бакмында турар, чогаал бижир кандыр-даа арга чок деп айтканы. Ол ышак чогаалчы херэжончерге уругларын биле санаторийлерге дыгыштар аргаларын тургуруп, багып аныктанып чиктедир-биле хел чүрү, даарнын машина хевиринг барааны садарын орта көдүргөн.

ХОЛ КЫДЫЫНДА

ЧУРУКТАРДА: Кызыл районда Ак-Оол Ооржак, Олар Чедер холдуң кылдында делген олардыкы черде чайлаан. Кадарган хойларын олар чайгы хүниерле эки семиртин алдырычте улуг кичээнгейни салып турарлар.

Эртен кижын малчынар кымамак ажыдалаң. Чүс болжа онааштыр 111 баш хураганы менди доруктуур алка. Хураганын өзе бөөрге, оная-менди аныглааш, дужаапкан. Дук кыргыт алдырыга чедиишкын бар болган. Бир башка онааштыр үш килограммы кыргынын ажыр күөсеткенер.

1968 чылдан эгелен малчынаң. Чамдык чылдарын бергезинден эвенго хураганыры база ап турганын сакты-дыр.

Көрүнүчүтең чылдар хол чыгына чайлаарга база багай эвес, бо ховуларда олардыкы черлер бар. Кандашкынны болду. Оты-сиген ам чаа үндү чылдыр, эки олардыкы черлерге олар солуд, көкер бис—деп, малчының кадайы Тамара Сенкеевна чугаалады.

Бо чылды малчынар Наалымнын бугуүтүлге хой-жу өг-булеин ээзи Ак-Оол Мортуй-оолга Тыва АССР-нің алдарлыг малчыны хүндүтү атты тывыскаң.

Ондар ОХЕМЧИКТИН, Владимир ДОКМИТТИН фотолары.

УШКАШТЫГ БОЛДУРБАС

Улут-Хем районунун башкыларын август чөвүлөл хуралына «Районун улус өөрөөндө киниздинде байдал болгаш оң аяктын хөгжүдөлүнүн амгы соруктарын» деп илеткеди киниздинде инспектору Т. Б. Кулар кылган.

Илеткел районда илди-сидартың аякында аялды-егезден. Моон мурнуна мында хуралдарга уруглар албан черлеринин аякынын дугайында каш домак кирип турган болза, бо удаа ясли-садтар кол-лективтеринин аяк-юкнине илеткештерин бар чет-тестерин долуу-биле аймак-чигээлэрге, Шагаан-Арыда уруглар садтарында 679 уруг турар. Бүдүктөргө 10-15 уруг турар укукулук турган болза, ол сан 27 болгаш оон-даа хөй бооп турар. Садикче оочур манаан уруг саны хөй. Уруглар садтарының материал-техникти-баазы багай. Ары-Бажы, Ийн-Тал, Иштин-Хем суурларда уруглар садтарының байдалы дүрүнчүктү. Уруглар ойнаар өрзөл-төр. Эт-херексел чедил-пес. Хайыракан, Чаа-Хөл суурларда улуг, дегем ясли-садтар турар. Ол хиреле-кышкы уелдере соок болур. Оң улумында хагындар таварылгач чылдын болур. Улус өөрөөндө киниз-динин, совхозтар удурут-чуларын уруглар албан черлерин чугулап көбөйүн-келтирерин иланды байдал түргүстүгүндө илеткеле-айткан.

Өөрөөндө киниздинде аяктын демократылар сор-удга-биле өрткөн чылдын

хөй аякыларын кылгып чо-рутан. Школадагы школа уставын сайгарып чуга-лашкан хүдөөл алган. Башкы-лашканын чаа аргала-рын донтаамал дилеп тып оңу аякына хун бүрү аякылап турар башкылар-нын саны өскөн.

Өөрөөндө биле киниз-динде аякы сыйрып колба-ды болгонда, бирээзин би-рээзинден чары берге, Ынчала-даа илеткеле киниз-динде аяктын аягы-ла, ол талазы-биле анали-ти кылган. Анаа хөй сан-чугурагаларын кирип. Ки-жиздинде аякында кара-кач чоруктар ам-даа бар. Чигээлэрге, өрткөн өөр-өндө чылдында райондук школадагына 212 бөлүм-нүн чыл эгезинде тургускан. Анаа 3,5 муң өөрөөнчүн хаара туудар турган. Херек кырында чүгө 69 бөлүм ажылдаан. Булун-Терек шко-лазына 12 бөлүмүн сези. Ам-Туругта 21 бөлүмүн чаргы. Ары-Узунге 24 бөлүмүн 16-зы ажылдап кылган.

Киниздинде аякынын коошандан өөрөөнчүлери-нин талазында аар кем-зе-рек үгүлдөргө, соок чепсек чагырып кылдыр-өндөзөр та-варылгач бар. Илеткеле-дө чоктектери хөйүн кирип-төг. Ынчала-даа оңу бол-дурубазын оруктарын то-да айтпаан. Корум-чүрум үрөшкенинде улус, өрге-хөйүлү пропагандалынын та-лазы-биле улус дүвүрээни үмүдөн.

Школадагы мастер-сая-ларын дери-херекселери өрткөнчү. Чаа дери-хе-рекселер салып алыр хө-

рекиг чок. Бар дери-хе-рек-селерин эдилеп, аякылап таарында нааматга чоң. Ажыл-агайларын үдүртү-чүлөү өөрөөнчүлөү ча-гы үзе мурнашына саара туурары чугулап көрө-бес апарган. Иш-ажагында, дыштанылганы баазалары-нын аякы чок деп санап, оңу айталат турар. Оон улумында өөрөөнчүлөр чыгы үзе аякыны күш-ажагыла хаара дүттүм-стаан. Бо талазы-биле хура-га чидиг чуга болур уку-кулук турган. Ол болган.

Аякык башкылар дугайы-нда сакым салышыны бел-дере дүшпөс. Оларын аякылап турарга, мурта-арыга таарымчалык байдалы бир дугагында туугулар укукулук. Херек кырында аякы өскөн. Оң улумында башкыларын ажылдап үнө-күр чорук чытпосун. Өрткөн чылдын район 37 башкы-биле чедир хандыгынаан.

Ак-Туруг ортукма школа-сында директорун өөрөөндө-чүгө талазы-биле аякы чор-уга оралакчымы. Тыва АССР-нин улус депутаты Клара Канда санал берип тура, чедирининде доктааган, районун улус өөрөөндө киниздинде чедир организа-таалын турар аягыларын аякып, моон сонгар кан-чаар аякылаа чугулад дээрин чугулаан. Киниз-динде аде түргүстүгүндө оңу оожуруп турарын шү-гүмчүлөп, үнөң негелде-зиге дүшкөн киниздинде аякынын чаа хөйүлө-рин негелдерин дүгөн чедир алыр ол айткан.

Школадагы корум-чүрум үрөшкенинде оңу тур-парына уду хөмчөгөл

дөштөг өскөн. Уруглар ки-жиздиндеги национал аягынын оңу класстарын эгездеп чугулап көрө-рү-шкөүлөргө сүмөзүн.

«Бистин бие чүгү болуп турары? Ол айтканы бистин коллективти түдүредип ту-рар» — деп, Торгалы ортук-мак школазын директору Нина Моитун саналын эгезинде чугулаан: «Сөөл-тү чылдарга орус чуртта-чылыг суураарга орус клас-старын өөрөөнчүлөр саны аякы дөш айтпаан. Орус уругларын тыва класстарга өөрөдип түдүрүс. Уруг-ларын өөрөдип алыр дөш орус дымдыг специалистер бистин суурдан көнө берген. Ам-даа көкүп турар. Бо ча-тырыгын бегүн көп нация-лар аразынын харылааган-га хамаарышырын турар. Ол шын эмес» — деп, ол са-налдаан.

1946 чылдан бээр Ты-гага чуртап келдим. Ылга-рыч чорук бас турбаан. Национал аягырым ам көзү-чүгө чидилгени берди? Чо-гул улуг чидилгенин баа-ла-ла чок-тур. Хөйүн-дө фактыларын солунга хөй-лүн өрттөр хөдөөдүп тур-лар. Аяа удуу мен. Дылдар өөрөөндин исли-сидартың эгелезе өки. Уруглар чүгө-дө дүргөн өөрөөнчүлөү. Кол-ла-тыр чуртталды дөш өөр-өндө номнары хөйүлө-түрү-үнүн — деп, хоочун башкы Владимир Бахтин чугулаан.

— Бистин школазы ма-ду-шынар киниздиндеги аякынын кол углан-чы-нын кылдыр өскөн. Оңу чедир алыр ада-не-биле аякы-ла-ныгын чорудар. Моңу чедир албас болза, киниз-динде аякына өки түнөп

турбас — деп, Хайыракан школазынын дыштык дэм башкысы Чечесна Кыргыс чугулаан.

«Өөрөөнчүлөрү өзгө-лөрүн хуралдарына бис-тен туура кылдыр өөрөдөр. Оңу бис «булду өтүм-күр» мен боомарыга бисте өөрөөндө киниздин-де аякында политөөрөндө-гө колдан. Оңу эле көрө-тү өки. Башкы кири школага өөрөөнчүлөр биле аякы-ла-рыч хуралдарга кыргы-ларга суртал аякы чор-ударын чүгө башкынын хө-рөк өскөн дээр мен» — деп, Чаа-Хөл школазын башкысы Раиса Күмүгет санал-даан.

Илеткел өрткөнүнүн оңу шанта эгезден. Оон сайга-рылга 16 шак аякы тур-да доогузган. Хүн чүрүмүн бадылап алган хиреле-де оңу барылаалаан. Дүштөңүн чарыга чедир аякыны дү-рүгүнөндө болган деп болур, а 14 шактан эгелеп илеткел сайгарылган аякы-га, сыр өскөн аягырыч чугулаашап турган. Ра-йонун аякы-агылар, ал-бан черлеринин, организа-циялар удуруткучулары-биле башкыларын жуурамыла-зын организастан.

Депутат-биле жуурамыла-нын аягы аягырыч кылдыр кирип, ол талазы-биле чү-гө-дө тусурай кылган турган. Хуралдарга «ушакыры» чо-ру-тун харамын бо тава-рык-ла баа бадыткан.

Хуралды төгүндө ба-Винонун башкыларын бол-гон ада-не-герге кыгыры-нын хүлөп алган.

Алды-оол СЕРЕН.
 («Улут-Хем» солунун корр.)

«АДЫМ ЧИГЕН КОККАРАКТЫ...»

Чарт көрүш херек

Көзөңө аякылап, чурттап турар албан-хаанчы сөздөгө: «Чүгө мал-маган туури, азыраак си-лер мында шүгүт таарымчалык байдал түргүстү-ган ушкылаан. Мал маганым, хөм, алганын аякы-ны күрү, сүт-саанын, эт-чачыг озулары мынаш магайы чүгү чок ушкыла» деп чугулаар-га. «Хууррай берзин, аячп харын сорларын ая-дакылар дээр» деп, боттарынын шак ишын үзелин камгалаан, маржанын шыматтынмыс иш-им-демаан барыдалап тургаш, «чакпашыл» ма-дарын чер-черлерден то-лардып, оларын найзын, каныг иштерди чедип кел-генин илзедир. Оор кижи-лерин суртп эгелден ма-лын чакырып, налагап турган кижи-лерин баа-ла оор кылдар санаар болгаш аяа хамаарыштыр херек оттурар. Назы чептөөнөргө мал сордадып, оңу салып, сайгарып азы ажылдап тур-ган ада-илерин оор кы-дыр санаар, эт шыгымыз, биле шийер...

«Шаг-шаа-биле турбас, чавыдан көгү-биле тур-бас» деп тыва улус чугу-лааш. Шаанда кай хире өки турганын, ам каныг байдалдыг апарганымыз болгачок-ла улуг тынып сантыр бис. Ындыр-даа бол, бир уенин амдыралынын денелери өскөнүндө ки-чүлү чамдыта утуп алдыр бис. Иле, өрткөн өйдө ажылгалттын турган, ая-даа амгылгалтын болур өки, дөштөг хөмчөгөл бар. Ону утпап дигизип, оон амгы үнөң негелдөөрөгө дүгүп турар талаарын ал, а херек чогунап адырлып, бегүнү аякы-херектери-нине аякылаашыма, оон чүгө-ла кирибес бис, а чамдык таарышталарда хар-ын-даа ойнап ал болур бис. Шап мындагы чүдүлгөн бол-баш. Василий Терек-оол-өөрөөнчүн бадалдарынын чамдыгына каттыкып болур-дур мен.

Дараазында автор — Че-чек-оол Сундуй Самагалдай суурда чурттап чорур. Ол ишти херектер аякылап чороранын дыктыгына, амгы үзе миллиянын аякынын стиль, метод-тарын өскерип дөш каныг чугу-ла чүдүлгөн кылды болур бисин турар. Бир-та, бис чугааны оор чорук дугайында чорудуп турар болганымыста, оңу чагазын алган ум темага хамаарышан оудуруларын кирип көрөйн, автор анаа хомадай берсе-ле боар.

«Тываң азырал-даа, черли-даа мал-маганынын, ая-менинин саны көкүрө-бис кырылып кел чыдар. Тыва Арат Республикасы ССРЭ-ге каттыгар бетинде оңу шөр малынын саны 2 сая чедип турган, ам сая бешин орончюкта четпес-леп, бодунун чагазында Чадалаа хорайдал Алексей Толуш ССРЭ-де хөй, шүгү-10 сая четкен. Бода мал-ын саны 1 сая аякып ту-рар, а чылга мал 300 муң аякыр өзүл боаран. А Моол Арат Республикасы мал-маганын баш саны 24 сая четкен. Бисте бо рес-публикалардан бичи-даа ду-дук чок мал-маганын өс-түрүп болор аргай турган бис. Ынчала-даа амдырал-лымын аргы хунуң бул буржуагар көрүп өөр-өнчүлөү, даанга хүлө-лө-гө-рөөс сөөлү чылдарда хар-ысыалга чок апарганымыс баа оор-сунту күвүдөөн ма-даны бел саньшыны кы-зырларына четкен. Оңу ан-гыда, оорларга моондукты тургустайын, оларын ам-ла-жылдып, хөстүг чашады-рына чедиргенин көчүт-улуг багай уркунга чедир-ген. Машина-техникалар оорлар мында-мында дим-зеп чоруп турда, күрү-пө-ни ол машина-балгала дөш харысаалгыны ки-жи-лер чүгө амыр-дш олар-лардыр? Шап мындагы оор-ларын ат-сывыл билир мен, чамдымын радио, се-левидение чугулаан, со-лүн, сеткүлдерге-даа бис ишп турду» деп, автор ча-газын уламчылап турар.

Чачаалар допчулалы

психологиянын өөрөөнү бил-ди алырыга чугаажок илдиг бээр» деп. Улут-Хем райондан Роман Хунай-оол саналап турар. Оңу бо-ла-была аякыра, кай-бир чеге чиктен малды тыпкан кижиге дораян на шаан-ды туе черини эрге-чагыраам тысыр болза эки. «Бистин районга азы совхозка ха-маарышпас» деп чугаа үн-дүрөйүн, ол херекти ниити республика «маштабтыг көр-зе чугула. «51 иш оорлат-кан диник мен, оңу мили-циянын бир аякылаачымы тыпкан, менде эгиткен бол-за, чүгө анаа 200—300 ру-бльд шаанал кылдыр бер-иле болбас деп мен. Дилеп тыпканы дөш «милция аякылаачымы кижи оорлат-тырган кижилен, мээ алаа-ным дег хөмчөөлдүг өскөн-даа болза, дөмөй-ле шү-гү-лөддү тырттырып алыр болза өки. Оон ангыда, мал оорлааш түдүгуган кижи малды эгезинде болгон оңу тыпкан кижиге ийн дакыыр шүгүлдөп төлөр жуурдук. Бир эмес мындагы чүгүлү-дү билген-даа болза, кытгы-лас, чакырык чорук чоорту чидер дээрзине бузулар мен» деп, автор чагазын төндүрүп турар.

Авторун чамдык бола-дары-биле черле көш-өж-жип болду дег. Тоомча чок чоруктун ханазын буза ша-вар, кижи-лерин иделпей чок чорун узуткаар баа оларын хамагы туружун бийыклар. арын-нурун өттурар соруда-биле ам-дыралда майкы кылдыр турнуруп турган догма-лардан алырлып, кандыг-даа чүдүлгө дөмөйлөш-пес, тывмыгыр, чогаалык-чы, дөштөг дилеешкенин чорудар укчурлук бис. Ам-гы байдалан үнү болуру-ну аргазы ылап-ла мын-дыг чергелиг эгезешшин-дерден үнөң чадаас. Шап мындагы чүдүлгө өрге-ча-гыр, арге-чооду болгаш бтүгө-ле хөй ниити органи-зациялары киржири чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

Авторын чамдык бола-дары-биле черле көш-өж-жип болду дег. Тоомча чок чоруктун ханазын буза ша-вар, кижи-лерин иделпей чок чорун узуткаар баа оларын хамагы туружун бийыклар. арын-нурун өттурар соруда-биле ам-дыралда майкы кылдыр турнуруп турган догма-лардан алырлып, кандыг-даа чүдүлгө дөмөйлөш-пес, тывмыгыр, чогаалык-чы, дөштөг дилеешкенин чорудар укчурлук бис. Ам-гы байдалан үнү болуру-ну аргазы ылап-ла мын-дыг чергелиг эгезешшин-дерден үнөң чадаас. Шап мындагы чүдүлгө өрге-ча-гыр, арге-чооду болгаш бтүгө-ле хөй ниити органи-зациялары киржири чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

Авторын чамдык бола-дары-биле черле көш-өж-жип болду дег. Тоомча чок чоруктун ханазын буза ша-вар, кижи-лерин иделпей чок чорун узуткаар баа оларын хамагы туружун бийыклар. арын-нурун өттурар соруда-биле ам-дыралда майкы кылдыр турнуруп турган догма-лардан алырлып, кандыг-даа чүдүлгө дөмөйлөш-пес, тывмыгыр, чогаалык-чы, дөштөг дилеешкенин чорудар укчурлук бис. Ам-гы байдалан үнү болуру-ну аргазы ылап-ла мын-дыг чергелиг эгезешшин-дерден үнөң чадаас. Шап мындагы чүдүлгө өрге-ча-гыр, арге-чооду болгаш бтүгө-ле хөй ниити органи-зациялары киржири чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

аргаларын ам катоп аякы-лап киризе артык эмес ушкыла» деп, Чөй-Хемчи-нин Василий Сангы бичи-вишаан, оор чорума уду демисилде улам күштөдү-рер талазы-биле каныг хөмчөгөл ап болурун ай-тып, бодунун санаал-оюнын дакылап бижөөн. Оон бо-ла-зы-биле алырга, рес-пуб-ликаын ИХМ-и районнар айы-биле чыгы мадык им-демдөөн барыдалап тургаш, «чакпашыл» ма-дарын чер-черлерден то-лардып, оларын найзын, каныг иштерди чедип кел-генин илзедир. Оор кижи-лерин суртп эгелден ма-лын чакырып, налагап турган кижи-лерин баа-ла оор кылдар санаар болгаш аяа хамаарыштыр херек оттурар. Назы чептөөнөргө мал сордадып, оңу салып, сайгарып азы ажылдап тур-ган ада-илерин оор кы-дыр санаар, эт шыгымыз, биле шийер...

«Шаг-шаа-биле турбас, чавыдан көгү-биле тур-бас» деп тыва улус чугу-лааш. Шаанда кай хире өки турганын, ам каныг байдалдыг апарганымыз болгачок-ла улуг тынып сантыр бис. Ындыр-даа бол, бир уенин амдыралынын денелери өскөнүндө ки-чүлү чамдыта утуп алдыр бис. Иле, өрткөн өйдө ажылгалттын турган, ая-даа амгылгалтын болур өки, дөштөг хөмчөгөл бар. Ону утпап дигизип, оон амгы үнөң негелдөөрөгө дүгүп турар талаарын ал, а херек чогунап адырлып, бегүнү аякы-херектери-нине аякылаашыма, оон чүгө-ла кирибес бис, а чамдык таарышталарда хар-ын-даа ойнап ал болур бис. Шап мындагы чүдүлгөн бол-баш. Василий Терек-оол-өөрөөнчүн бадалдарынын чамдыгына каттыкып болур-дур мен.

Дараазында автор — Че-чек-оол Сундуй Самагалдай суурда чурттап чорур. Ол ишти херектер аякылап чороранын дыктыгына, амгы үзе миллиянын аякынын стиль, метод-тарын өскерип дөш каныг чугу-ла чүдүлгөн кылды болур бисин турар. Бир-та, бис чугааны оор чорук дугайында чорудуп турар болганымыста, оңу чагазын алган ум темага хамаарышан оудуруларын кирип көрөйн, автор анаа хомадай берсе-ле боар.

Чачаалар допчулалы

психологиянын өөрөөнү бил-ди алырыга чугаажок илдиг бээр» деп. Улут-Хем райондан Роман Хунай-оол саналап турар. Оңу бо-ла-была аякыра, кай-бир чеге чиктен малды тыпкан кижиге дораян на шаан-ды туе черини эрге-чагыраам тысыр болза эки. «Бистин районга азы совхозка ха-маарышпас» деп чугаа үн-дүрөйүн, ол херекти ниити республика «маштабтыг көр-зе чугула. «51 иш оорлат-кан диник мен, оңу мили-циянын бир аякылаачымы тыпкан, менде эгиткен бол-за, чүгө анаа 200—300 ру-бльд шаанал кылдыр бер-иле болбас деп мен. Дилеп тыпканы дөш «милция аякылаачымы кижи оорлат-тырган кижилен, мээ алаа-ным дег хөмчөөлдүг өскөн-даа болза, дөмөй-ле шү-гү-лөддү тырттырып алыр болза өки. Оон ангыда, мал оорлааш түдүгуган кижи малды эгезинде болгон оңу тыпкан кижиге ийн дакыыр шүгүлдөп төлөр жуурдук. Бир эмес мындагы чүгүлү-дү билген-даа болза, кытгы-лас, чакырык чорук чоорту чидер дээрзине бузулар мен» деп, автор чагазын төндүрүп турар.

Авторун чамдык бола-дары-биле черле көш-өж-жип болду дег. Тоомча чок чоруктун ханазын буза ша-вар, кижи-лерин иделпей чок чорун узуткаар баа оларын хамагы туружун бийыклар. арын-нурун өттурар соруда-биле ам-дыралда майкы кылдыр турнуруп турган догма-лардан алырлып, кандыг-даа чүдүлгө дөмөйлөш-пес, тывмыгыр, чогаалык-чы, дөштөг дилеешкенин чорудар укчурлук бис. Ам-гы байдалан үнү болуру-ну аргазы ылап-ла мын-дыг чергелиг эгезешшин-дерден үнөң чадаас. Шап мындагы чүдүлгө өрге-ча-гыр, арге-чооду болгаш бтүгө-ле хөй ниити органи-зациялары киржири чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

Авторын чамдык бола-дары-биле черле көш-өж-жип болду дег. Тоомча чок чоруктун ханазын буза ша-вар, кижи-лерин иделпей чок чорун узуткаар баа оларын хамагы туружун бийыклар. арын-нурун өттурар соруда-биле ам-дыралда майкы кылдыр турнуруп турган догма-лардан алырлып, кандыг-даа чүдүлгө дөмөйлөш-пес, тывмыгыр, чогаалык-чы, дөштөг дилеешкенин чорудар укчурлук бис. Ам-гы байдалан үнү болуру-ну аргазы ылап-ла мын-дыг чергелиг эгезешшин-дерден үнөң чадаас. Шап мындагы чүдүлгө өрге-ча-гыр, арге-чооду болгаш бтүгө-ле хөй ниити органи-зациялары киржири чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

«Шаанда сумулар арбан-нар саныга шаглаа чер-ини штаттан дашкаар тө-лө-лөри тургулаан. Оларын иделейкенин, корум-чүрум-нун байдалы дөш хары-салгалы аажок болур чү-гө ниин. Мындагы чергел-диг» деп, автор чугула.

Тыва АССР-нің Министрлер Чөвүлөлүндө, профэвилелдернің

область чөвүлөлүндө

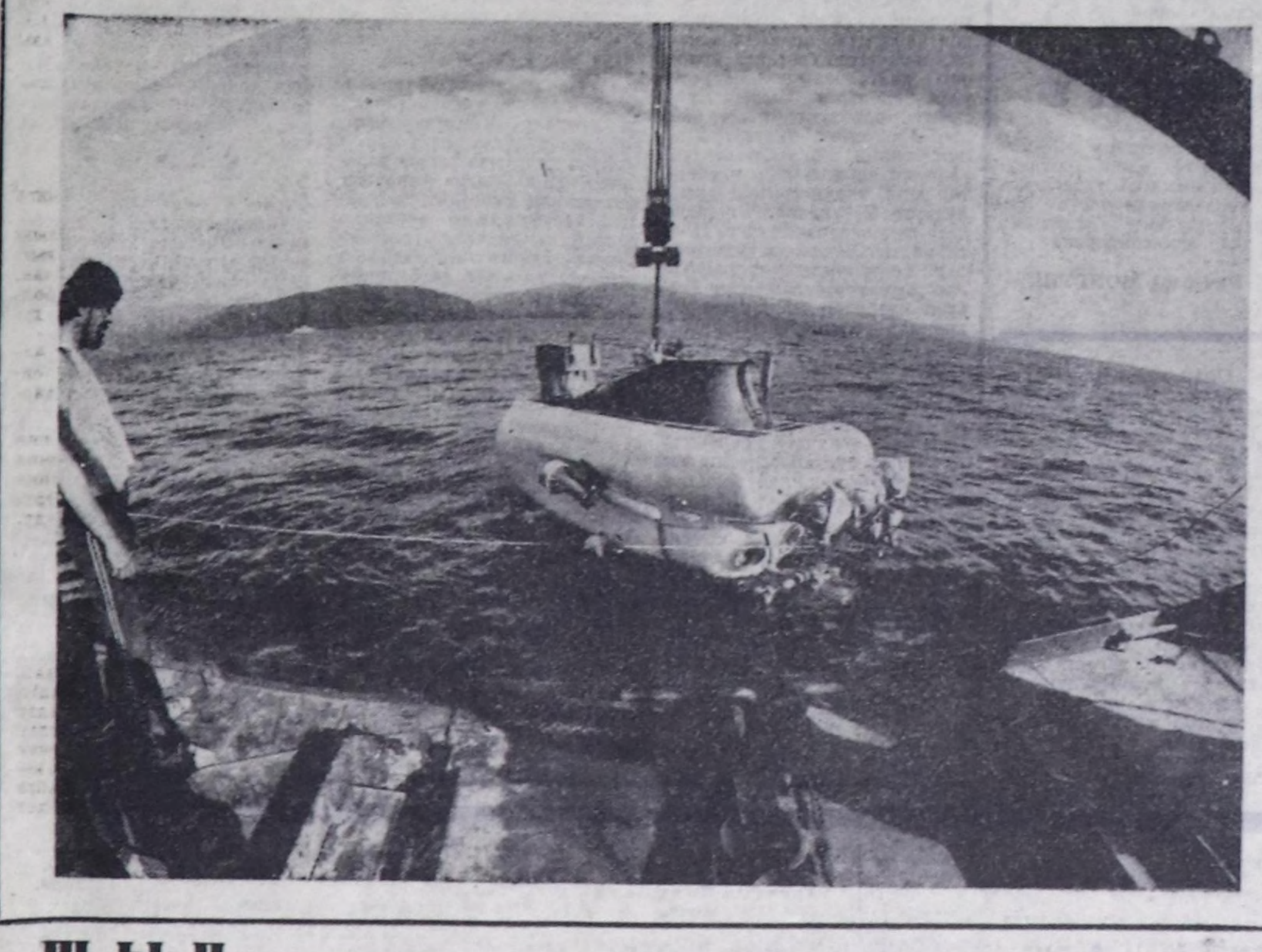
БЫЖЫГ КОРУМ-ЧУРУМНУГ-СУУР ДЭЭШ

Нитинин корум-чүруму үлгерит болгаш беким кулытуурап чурттакчылыг чедир республиканын социал-лист чарыкын Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлөлү, профэвилелдер организастан.

Тыва АССР-нин Дээди Совети бо чылдын июль 30-де «Республикада кем-херек үүлдөдүр чорук-биле демисилде күштөдүр талазы-биле сонгарлазып болбас хөмчөгөл дугайында» хүд-дөп алган доктаалыг бугу-гар Тыва АССР-нин Министрлер Чөвүлөлү болгаш профэвилелдерни калы хүдөп алган доктаалы-биле ук чарыктын организастан.

Нитинин корум-чүруму үлгерит болгаш беким кулытуурап чурттакчылыг чедир республиканын социал-лист чарыкын бугу сууруларын аякылы чоңнарынын илзелдиг киришкен турарын райүчүсүмнарга профэвилелдерин адырлар «со-номагына даккан. Чарыктын негелдерин кан-чаар күдөдип турарын док-таамал хынаарын баа ында айткан.

«БАЙКАЛДЫҢ ДУВУН КӨРҮП ТҮР МЕН...»

Эге класстарга өөрөнип турувуста, бистерин хөстүг хурет секциялыгы чалаан. Оон бээр өлөң үе өрге бер-ген. Тээли суурга секциянын бир-ле дугаарында аякы-лап эгезинде ол чүгө. Баштайгы дээрде хурейр чадгы дөжөк чок турган. Эрги чагыларын септеп, селип, трениривисти дула-жып турдувуст.

Тренеривисти анын По-линов Салчакович Даа-дээр. Ол Кызылдын башкы институтуна доксол. Хөстүг хурет талазы-биле ССРЭ-нин спорт мастеринге кан-дидат.

Башкыны бисти өөрөдү-ри-биле бугу күрүң, билдин үндүрүп турар. Оң аякыны өрткөн сула шымчакын-ден эгезиш, кежени трен-ировка төңгүжөгө чедир улам-чылаар.

Дыштаныр хүнереде чо-ноккы суурларга чедир шеш-күл чораш, баргаш, мар-жыдааларын организастан өрттиргеш, дедир шошкүл чапып нөш түдүрүс. Хү-режиринден ангыда, түбичи-полатарын баа чорудуп турдувус.

Бистин трениривисти ча-ны

